

УДК 811.161.2366(075.8)

В. М. Бойко, Л. Б. Давиденко

Адвербіальний простір поетичного мовлення Лесі Українки

Стаття присвячена всебічному аналізу адвербіативів поетичних творів Лесі Українки. Крім морфологічних особливостей та систематизації основних підходів до вивчення класу адвербіативів, з'ясовано, що прислівник у контексті художнього твору набуває емоційно-експресивного забарвлення. Визначено, що індивідуально-авторське використання прислівників, прислівникових комплексів, редуплікацій, транспозицій сприяє виникненню адгерентної експресивності як самих мовних одиниць, так і контексту в цілому.

Ключові слова: адвербіатив, прислівники означальні, обставинні, предикативні, модальні, експресиви, ампліфікація, повтор, транспозиція.

Статья посвящена всестороннему анализу адвербиативов поэтических произведений Леси Украинки. Кроме морфологических особенностей и систематизации основных подходов к изучению класса адвербиативов, установлено, что наречие в контексте художественного произведения приобретает эмоционально-экспрессивную окраску. Определено, что индивидуально-авторское использование наречий, наречных комплексов, разнообразных повторов, транспозиции способствует возникновению адгерентной экспрессивности как самих языковых единиц, так и контекста в целом.

Ключевые слова: адвербиатив, наречия определительные, обстоятельные, предикативные, модальные, экспрессивы, амплификация, повтор, транспозиция.

The article is devoted to a comprehensive analysis of adverbatives of Lesya Ukrainka's poetic works. In addition to morphological features – the function of expressing the non-process sign of action or condition, immutability and correlation with significant parts of speech – and systematization of the basic approaches to studying the class of adverbatives, it is established that the adverb acquires an emotionally expressive coloring in the context of the art work. It is determined that the individual-authorial use of adverbs, adverbial complexes, various repetitions, transpositions promotes the emergence of the adherent expressiveness of both the linguistic units themselves and the context as a whole. Modern approaches to the study of the functioning of language units in the context of the art work make it possible to define new aspects of the study of the poetry heritage of Lesya Ukrainka.

Key words: adverbative, adverbs, determinative, detailed, predicative, modal, expression, amplification, repetition, transposition.

Прислівник як лексико-граматичний клас слів неодноразово й упродовж багатьох років залишається об'єктом дослідження в сучасному мовознавстві. У наукових студіях розглядали його на сучасному та історичному мовних зрізах. З погляду діяронії прислівник вивчався у працях В. Німчука, С. Бевзенка, І. Слинька, Л. Гумецької; синхронічний аспект вивчення представлено у працях І. Чаплі, М. Леонової, А. Майбороди, І. Вихованця, А. Висоцького та інших.

Незважаючи на значну кількість досліджень, в українському мовознавстві не існує однозначного погляду і на прислівник як частину мови, і на виокремлення кількості семантичних розрядів адвербітивів, і на особливості стилістичного функціонування їх у художніх текстах [1; 2; 4; 5; 6; 8; 9].

Зазвичай прислівник характеризують за кількома диференційними ознаками: з погляду семантики прислівникові властиве значення вторинної (подвійної) ознаки – ознака іншої ознаки (процесуальної або статичної) та вираження предикативної ознаки й модальності; з погляду морфологічних особливостей прислівник характеризується незмінністю й співвіднесеністю з усіма повнозначними частинами мови, з погляду синтаксичного функціонування – роллю обставини або головного члена, співвідносного з присудком, в односкладному безособовому реченні. Такі критерії виокремлення прислівника найчастіше представлені в традиційних граматиках М. Жовтобрюха, В. Німчука, І. Чаплі, М. Плющ та ін.

Однак новітні підходи до вивчення класу прислівників суттєво відрізняються від досліджень попередників. Так, І. Вихованець та К. Городенська наголошують на периферійності прислівника як частини мови, категорійне значення якої ґрунтується на чотирьох повнозначних частинах мови, для якої характерна морфологічна безкатегорійність і незмінність. Периферія прислівника характеризується різним ступенем нейтралізації вихідних іменникових, дієслівних і прикметникових ознак [1, с. 245]. На думку українських мовознавців, ця частина мови має особливе синтаксичне функціонування: займає позицію детермінанта, який "поєднується з опорним реченням та з опорним дієсловом зв'язком прилягання" [4, с. 299].

Таким чином, позначення прислівником вторинної ознаки й вираження її морфологічно невідмінюваними формами є категорійним, частинимовним, значенням прислівника – значенням ознаки іншої ознаки.

З погляду стилістичного функціонування, "прислівники, становлячи своєрідну, однак не дуже розгалужену сукупність морфологічних і синтаксичних ознак, не можуть у семантико-стилістичному плані не поступатися іменникам, дієсловам, прикметникам. Стилістична функція прислівників загалом доповнювальна, бо вони тільки своєрідно розгортають семантичне значення, виражене найчастіше дієсловом" [5, с. 207].

Дещо протилежну думку має А. Нечипоренко, яка зазначає: "як суто похідна частина мови прислівник акумулює інформаційне та емоційно-експресивне наповнення вихідних частин мови – іменників, прикметників та дієслів; також прислівник може виступати в ролі інтенсифікатора дій та ознак, що робить його носієм авторської суб'єктивно-емоційної оцінки, а отже, – активною стилістемою" [8, с. 3].

Актуальність пропонованого дослідження посилюється потребою активного вивчення частиномовної природи прислівника, встановлення та з'ясування функціональних і стилістичних особливостей значенневих розрядів адвербіативів у поетичній мові Лесі Українки.

Адвербіальний простір художнього мовлення Лесі Українки надзвичайно потужний. За слушним зауваженням Н. Костусяк, "... творчий доробок найславнішої української письменниці досить масштабний і багатогранний. Він репрезентує не тільки індивідуально-авторську сутність її ідіолекту, а й відбиває мовотворчість цілої епохи. Крім того, сучасний розвиток науки про мову дає змогу наголосити на нових аспектах вивчення поетичної спадщини Лесі Українки" [6, с. 139].

З особливою поетичною силою поетеса вживає прислівники різних семантичних груп: означальні, обставинні, предикативні, модальні. Окрім цього, поетичне мовлення поетеси характеризується використанням зменшено-пестливих форм прислівників, ампліфікаційних комплексів, підсилювальних семантичних елементів, повторів, омонімічних лексем тощо.

Означальні прислівники програмують якісні ознаки дії, спосіб їх вираження й кількісний вияв ознаки: *І буде струна урочисто і тихо лунати, І пісня від серця поллється* [10, с. 18] – якісна ознака дії; *Ти занадто палка, моя пісне!* [10, с. 83] – міра вияву ознаки; *Там стиха шепчуть зеленій віти, там гімни лунають любові* [10, с. 22] – спосіб дії. Означальні прислівники пояснюють дієслово, рідше – прикметник, прислівник чи іменник (*але вона занадто вже сумна; то я у лісі зовсім самотня; надто тяжко туга серце обгортала*).

Якісно-означальні прислівники та деякі обставинні (*високо, близько, низько, далеко*) утворюють форми вищого та найвищого

ступенів порівняння: *Бач, я тебе за те люблю найбільше, чого ти сам в собі не розумієш* [10, с. 495]; *Усміх донни Ізідори Був дедалі все ясніше, І щораз вона ставала До Бертольда прихильніше* [10, с. 260]; *Я бачила тоді, що хто хилився найнижче, Того найбільш топтали люди й коні* [10, с. 77].

Обставинні прислівники вербалізують зовнішні обставини та мотиви, додаткові ситуації, за яких відбувається дія. Серед них виокремлюють прислівники місця, часу, причини, мети: *Все тут журливе кругом сеї хати* [10, с. 35]; *Одкрила очі, глянула навколо: склепіння біле, образ, і лампадка* [10, с. 74] – місце дії чи напрямку руху; *Весна ще так ніколи не співала, як отепер* [10, с. 458] – час перебігу дії; *Пробачай, що я нагримав зопалу* [10, с. 486] – причина виникнення дії; *Легким сном спить мій жаль у серденьку, нащо співом будити його?* [10, с. 51] – мета дії.

Предикативні прислівники передають різні стани (природи, довкілля, психо-фізичний стан людини, значення можливості, необхідності, доцільності), із синтаксичного погляду виконують функцію головного члена, співвідносного з присудком, в односкладному безособовому реченні [3, с. 136].

Найпродуктивнішою в поезії Лесі Українки виявилась група предикативних прислівників, що позначають **емоційний** стан людини (пригніченість, страх, страждання, незадоволення, тривогу, сум, сором, жаль або навпаки, схвалення, захоплення, радість, ніжність, замилювання, пошану тощо): ... *чогось мені тяжко-важко, на серці досада* [10, с. 143]; *Нащо так? Аж страшно, як ти очима в душу зазираєш...* [10, с. 479]; *Ім добре так удвох, – як нам з тобою* [10, с. 159].

Предикативний прислівник жаль найчастіше актуалізується в поетичному мовленні поетеси, який є однозвучним (омонімічним) з іменником жаль: *Я знала тільки, що мені так жаль, так жаль на ворогів і жаль на подоланих* [10, с. 77]; *А тільки серце вражене сумує, І жаль тобі, що ти мене кохаєш* [10, с. 48] – предикативні прислівники; *Подвійний мій розпач, подвійний мій жаль, Моя нерозважна печаль!..* [10, с. 69] – абстрактний іменник. Для досягнення максимального стилістичного ефекту поетеса одночасно актуалізує і власне іменник жаль, і транспонований до класу прислівника омонімічний іменник: *Дарма! Не жаль мені, що молодою згину, А жаль – о лютий жаль, що пропаду даремне* [10, с. 75].

Наступну, меншу, підгрупу складають прислівники, які позначають **фізичний** стан людини (це, частіше, стан здоров'я – задовільний

чи незадовільний або стан, спровокований ситуативно): *Ой, здається, – не журюся, таки ж я не рада, чогось мені **тяжко-важко**, на серці досада* [10, с. 143]; ***Тяжко** знов казати те, що **нелегко** вимовить і раз* [10, с. 443].

Група предикативних прислівників позначає і **стан природи**, доквілля, і вербалізує різноманітні почуття людини: ***Сумно** тут усюди, так **пусто**, так **глухо**, У цілому замку немає ні духа* [10, с. 14]; ***Тихо і тепло**... І сон не бере, і робота не йде* [10, с. 112]. Прислівникам властива пряма і непряма, тропейчна семантика: ***Тихо** скрізь, і на серденьку **тихо**, Десь журба з нього згинула пріч* [10, с. 28]; *Тоді було б так **добре**... І матуся була б така щаслива* [10, с. 380]; *... люди веселі і я ...не будить... все буде **добре**...* [10, с. 222].

Варто зазначити, що предикативні прислівники актуалізуються часто або самостійно, без залежних другорядних членів речення, або ж із іншими первісними прислівниками – *тут, так, там*. Такі підсилювальні прислівникові комплекси суттєво розширюють виражальні засоби мови, додають мовленню неповторних значенневих елементів і емоційності [5, с. 209].

Значення можливості / неможливості, необхідності, доцільності дії вербалізують прислівники *треба, потрібно, необхідно, можна, варто, доцільно*: *Умри, душе, розбийсь, холодне серце, так жити не **варт!*** [10, с. 181]; *Не **треба**, кажеш? То не **треба**, милий! Не **треба**, любий!* [10, с. 480].

Склад предикативних прислівників активно поповнюється у процесі адвербіалізації іменників *жаль, страх, досада, шкода, сором, гріх, пора*: *Я відаю, кого ти дожидаєш, та тільки ба! – **шкода** твого ждання!* [10, с. 527]; ***Сором** хилитися, Долі коритися! Час твій прийде...* [10, с. 20]; *... але й тобі **пора** вже забувати звичай нещастиві!* [10, с. 337] та нерідко транспозиції до цієї групи якісно-означальних, наприклад: ***Спокійно** там: ні дерево, ні зілля не шелестить, не навіває мрій* [10, с. 513] – предикативний прислівник і *Я поведу тебе в далекий край, незнаний край, де тихі, темні води **спокійно** сплять* [10, с. 513] – якісно-означальний прислівник. У термінології А. Майбороди такі прислівники називають атрибутивно-предикативними (*гірко, пізно, сумно, дико, погано, смішно* тощо) [9, с. 431].

Модальні прислівники відрізняються від інших прислівників тим, "що вони не пов'язуються граматично і семантично з якимось із членів речення, а слугують для виявлення ставлення мовця до змісту

всього речення" [9, с. 443]. Їх уживають для надання окремому слову або всьому реченню модальних відтінків: ствердження, заперечення, впевненості / невпевненості, імовірності, припущення (*напевне, певне, може, власне, можливо, очевидно, дійсно, справедливо, справді, видно, звичайно, звісно, безумовно, безсумнівно*) [3, с. 136], наприклад: **Справді**, він не без дотепу, твій дон Жуан!.. [10, с. 548]; **Може**, місяць неясно світить [10, с. 479]; **Ні! Певне**, ти мене ніколи не любила! [10, с. 48].

Прислівники різних семантичних розрядів мають неоднаковий стилістичний потенціал. Якісно-означальні прислівники мають найвищий ступінь актуалізації в контексті: *Як солодко грає, як глибоко крає, розтинає білі груди, серденько виймає!* [10, с. 463]; *Тихо, журливо кива головою, Віттям плакучим верба* [10, с. 34]. Вони є засобом вираження емоцій ліричного героя, засобом посилення експресивності поетичного твору.

Найбільшою художньо-естетичною значущістю у творах поетеси відзначаються ампліфікаційні ряди, в основі яких нагромадження синонімічних або однотипних мовних одиниць, які сприяють висвітленню зображуваного явища чи поняття в усіх аспектах: *І хаос, і зорі зникнуть, стане рівно, ясно, біло* [10, с. 155]; *Може, буде там покійно, Мов рабця, тихо, вірно колихать малі молюски* [10, с. 245]. Такі адвербіативи набувають адгерентної експресивності, тобто інтенсифікованої виразності мовного знака, що сформувалася тільки у певному контексті, ситуації, умовах, а не в основному словниковому значенні [7, с. 190].

Прислівники позбавлені форм словозміни, однак в контексті поетичного твору набувають різноманітних емоційно забарвлених конотацій, зокрема завдяки суфіксам суб'єктивної оцінки якості. Такі форми можливі від якісних прикметників на зразок: *глибоченький, тоненький, близенький, пізенький, м'якенький, рівенький, гарненький, тихенький, швиденький*, від яких творяться якісно-означальні прислівники на **-о**: *Поки ніж не крає, дерево не грає. А хто вірже глибоченько, тому заспіває* [10, с. 163]; *Приторкнутись ти хочеш близенько, придивитись до нього пильненько* [10, с. 141]; *Так твоя думка швиденько полине, тільки їй волю даси* [10, с. 38].

У творах трапляється римування демінутивних форм прислівників із зменшено-пестливими формами іменників: *І вже височенько Ясний місяченько* [10, с. 15]; *Бачу здалеченька, як виразно щогли тонкі чорніють проти місяченька* [10, с. 29]. Варто зазначити, що із суфіксів суб'єктивної оцінки **-еньк-, -есень-, -ісінк-, -усінк-**

поетеса актуалізує тільки похідні із суфіксом **-еньк-**, а прислівник *здалеченька* виступає як okazіональне утворення.

Посиленням вираженої емотивності первісним прислівником **так** досягається максимальний ступінь інтенсивності ознаки якісно-означального прислівника: *А у тую неділеньку рано Синє море чудово так грає* [10, с. 11]; *Вони так щиро билися за волю, за правду й за святеє Боже слово* [10, с. 408]; *Щось давнє так смутно в душі забриніло...* [10, с. 168]; *Ти пестив так ніжно мене, коханий Трістане, а в очі так сумно дививсь, аж серденько в'яне* [10, с. 288].

Повтори однакових чи синонімічних слів (*тихо-тихо, тяжко-важко, тихо-тихесенько, ранесенько-рано, виразно-щиро, смутно-закохано, таємно-тихо*) інтенсифікують значення таких одиниць у контексті, посилюють емоційний вплив на читача, чіткіше змальовують образ, поглиблюють думку: *Мій час пливе собі так тихо-тихо...* [10, с. 97]; *Співала пісню дзвінку, голосну То знов таємно-тихо шепотіла* [10, с. 52]; *... хоча душа твоя про те співає виразно-щиро голосом сопілки* [10, с. 495]; *Смутно-закохано дивиться на нього і мовчить хвилинку* [10, с. 496].

Кожне стилістично довершене використання прислівника – це один із раціональних за певною ознакою спосіб мовленнєвої комунікації [5, с. 209], в якому дуже важливо враховувати транспозиційні можливості прислівників, а саме перехід їх до класу прийменників, неозначених числівників, часток:

- препозиціоналізація: *Мандруємо возким туманом назустріч сліпій сніговиці* [10, с. 223]; *Шумить у них спогадіє, мрій ціле море, Навколо них розпач хаосом чорніє* [10, с. 70]; *Вже тут навколо хати й Злидні ходять* [10, с. 519];

- нумералізація: *І скільки літ, і як багато рук Для неї будували храм таємний* [10, с. 63]; *Довелось звоювати Городів чужих чимало* [10, с. 262];

- партикуляція: *Бо то ж якраз тієї днини були співцеві роковини* [10, с. 208].

Таким чином, проблема частиномовного статусу прислівника і наразі залишається актуальною. Функція вираження якісної або кількісної ознаки дії, стану, іншої ознаки чи предмета є категорійною для прислівника. У його межах виразно виокремлюють чотири семантичні групи – означальні (що виражають внутрішні ознаки інших ознак), обставинні (що позначають зовнішні обставини перебігу дій або станів), предикативні, модальні. Предикативні та модальні прислівники від інших розрядів відрізняються специфікою синтаксичного

функціонування, з погляду семантики – виражають стан природи або людини, ставлення мовця до висловленої думки. Предикативні прислівники вживаються тільки в односкладних безособових реченнях, а модальні із членами речення не пов'язані ні семантично, ні граматично.

Зі стилістичного погляду прислівникам властива семантико-стилістична гнучкість. Леся Українка використовує прислівники з різним семантичним навантаженням, оскільки вони вирізняються здатністю поглиблювати основне значення у контексті, набувати додаткових семантичних відтінків, емоційно впливати на читача.

Література

1. Безпояско О. К. Граматика української мови: Морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 329 с.
2. Бойко В. М. До проблеми вивчення лексики-граматичних розрядів прислівника / В. М. Бойко, Л. Б. Давиденко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2017. – Вип. 86. Серія "Філологічні науки". – № 8. – С. 186–194.
3. Бойко В. М. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія / В. М. Бойко, Л. Б. Давиденко. – К. : Академвидав, 2014. – 246 с.
4. Вихованець Іван. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
5. Дудик П. С. Стилістика української мови / П. С. Дудик. – К. : Видавничий центр "Академія", 2005. – 367 с.
6. Костусяк Наталія. Засоби реалізації локативної семантики в поезії Лесі Українки / Наталія Костусяк // Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки: Типологія та функції мовних одиниць : науковий журнал. – Луцьк, 2014. – № 2. – С. 138–148.
7. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
8. Нечипоренко А. Ф. Адвербіальний епітет у поетичному дискурсі шістдесятників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук за спеціальністю 10.02.01 "Українська мова" / Нечипоренко А. Ф. ; Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – 16 с.
9. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за заг. ред. акад. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
10. Українка Леся. Вибране : поезії, поеми, драматичні твори / Леся Українка. – К. : Дніпро, 1977. – 637 с.